

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „COMUNICARE ȘI CULTURĂ”**

***Condițiile și posibilitățile
identității politice europene***

**TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT**

**Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Veress Carol**

**Doctorand:
Ferencz Enikő**

2012

Cuprins

Introducere

- A. Cetățenii și Europa lor – trecere în revistă a literaturii de specialitate
- B. Uniunea Europeană – un exemplu de cosmopolitism?
- C. Metodologie – Cum să examinăm UE ca proiect cosmopolit

I. Întemeierea teoretică a UE în tradiția kantiană

1. Idealul politic european, Kant, cosmopolitismul și viitorul proiectului european

- A. Teoria kantiană aplicată – două greșeli posibile
- B. Cosmopolitizare și Constituționalizare – Presupuneri teoretice, considerații conceptuale
- C. Europa, Europeanizarea și Uniunea Europeană
- D. Idealul kantian al Europei – posibilități și obstacole pentru un proiect cosmopolit

2. Sistemul federației kantiene și bazele sale filosofice

- A. Obiectivul unei federații kantiene
- B. Bazele idealului justiției universale în filosofia politică kantiană

3. Principiile formale ale jurisprudenței kantiene

- C. Articol preliminar
- D. Articole definitive

II. Între teorie și practică: Experimentul european

4: Idealul juridic și politic al Europei

- A. Obiectivul cooperării europene și factorii motivaționali – analiză istorică
- B. Jurisprudența Uniunii Europene (analogii și discrepanțe)
- C. Concluzii

5. Imperiul scopurilor federale – idealul politic european

- A. Rectificarea discordanțelor cu viziunea kantiană
- B. Critica patriotismului constituțional
- C. Bazele patriotismului constituțional al lui Habermas în Europa
- D. Exigențele unui Europe cosmopolite

Sinteză–Concluzii

Bibliografie

Cuvinte-cheie

Immanuel Kant, cosmopolitism, federalism, suveranitate, suveranitate statală, suveranitate națională, constituție, constituționalizare, Uniunea Europeană, europeanizare, Euro-naționalism, naționalism, lege cosmopolită, condiție a dreptului public, drept internațional, cultură

Condițiile și posibilitățile identității politice europene

Rezumat

Scopul acestui proiect de cercetare este de a examina natura actualei jurisprudențe a Uniunii Europene în relație cu idealurile cosmopolite care au fost adesea înțelese ca fiind întemeiate într-o mai largă viziune cosmopolită kantiană. Acest țel este urmărit având în vedere două întrebări aflate în strânsă relație: *1. Este Uniunea Europeană o entitate legală și politică cosmopolită în sens kantian? 2. Are Uniunea Europeană un viitor cosmopolit?* Aceste interogații directe sunt formulate în contextul unei chestionări filosofice mai largi privitoare la posibilitatea unui *ideal politic european*.

După prăbușirea sistemului bipolar al Războiului Rece, Uniunea Europeană a fost adesea percepută ca o promisiune a unei liberalizări pacificatoare a continentului și ca un experiment de succes al cosmopolitizării Europei. Totuși, această cosmopolitizare nu este atât de lipsită de urcușuri și coborâșuri precum apare ea adesea literatura de specialitate asupra europenizării. Aceste neajunsuri sunt cauzate de importante probleme empirice rămase în UE, legate de felul în care uniunea este experimentată de către diferite țări, de o renaștere a naționalismului în Europa Răsăriteană și de un eșec continuu al trecerii la o cetățenie europeană diferită de etnie. O altă problemă acută – mai ales pentru țările Europei Occidentale – este valul de imigrație masivă care continuă să favorizeze dezbaterile politice întemeiate pe identitate. De curând, UE ca și comunitate de securitate caută să înfrunte nu doar riscuri interne, dar și să răspundă unor încercări politice și economice globale. Acest set complex de probleme, presupunând instrumente de rezolvare ce implică interese și priorități divergente, scot la iveală însemnate dificultăți pentru UE ca potențial proiect politic cosmopolit.

Dificultățile pomenite sunt sporite de recente „eșecuri” ale comunității politice și economice europene. Evenimente precum controversa legată de integrarea Turciei, lipsa unei poziții comune în chestiuni legate de politica externă (2003, războiul din Irak), permanentele rateuri în procesele de constituționalizare (să ne gândim la refuzul francez și olandez de a adopta Tratatul Constituțional în 2005) și recenta criză economică au pus la grea încercare prognozele optimiste asupra proiectului european și au întărit euroscepticismul sau chiar au condus se pare, în mod îngrijorător, la apariția naționalismelor europene. Aceste dificultăți ridică întrebarea fundamentală referitoare la direcția normativă a Uniunii Europene, mai ales în privința principiilor filosofice chemate să sprijine această viziune.

Punctul de plecare al acestui proiect este asumția că există o confuzie generală legată de Uniunea Europeană, așa cum este ea înțeleasă de poporul european, pricinuită de lipsa unei viziuni coerente a UE ca entitate politică. Drept rezultat, cetățeanul european nu prea înțelege la ce se referă această Uniune, cum se potrivește sistemul statelor naționale în logica noilor constelații supranaționale și în ce fel Uniunea Europeană poate servi propriilor lor țărilor. Diferitele idealuri privind politica Europei așa cum sunt ele transmise de politicieni și de media sporesc și mai tare confuzia din moment ce conțin unele argumente legate de prezentele dezbateri intelectuale, dar acestea sunt prezentate doar fragmentar și sunt scoase la iveală fără constituirea unui „ideal European” ca un întreg coerent. În locul unui demers descriptiv care ar trece în revistă și ar expune critic diversele viziuni concurente ale idealului politic european, această lucrare se concentrează pe examinarea celei mai răspândite viziuni normative așa cum se regăsește ea în cercetările științifice. Aceste perspective se referă la Uniunea Europeană ca la o entitate cosmopolită. În cele mai recente cercetări cosmopolite, punctul de vedere pomenit este reprezentat de tendința de a vedea în UE un preludiu către o mai întărită organizare cosmopolită regională sau globală. Demersul prezintă instituțiile legale și politice ale UE ca și când ele ar constitui o ordine post-națională și cer ca UE să acționeze ca un izvor normativ și practic pentru viitoare inovații cosmopolite (Habermas 2006a; 2012). Este de asemenea o obișnuință să se facă aluzii la un sistem legal cosmopolit kantian al jurisprudenței aflat în spatele Uniunii Europene (cercetători ce trebuie menționați aici: Archibugi 2008; Cabrera 2004; Delanty 2000; Habermas 2001; Hayden 2005; Marchetti 2008; Yunker 2007; Eleftheriadis 2001).

Totuși, aceste viziuni rămân problematice, deoarece fără voia autorilor ele sugerează multe analogii extinse între prezenta jurisprudență a UE și legea cosmopolită kantiană, în lipsa unor analize și investigații de profunzime. În privința investigării analogiilor între Kant și UE, din câte știu, nu s-a pus accentul pe o cercetare mai adâncă. Cu toate că James Tully și-a arătat interesul în cercetările sale (2008), iar Garrett Wallace Brown a scris un important articol (2012) pentru a pune bazele acestei direcții de cercetare ca studiu comparativ, atenția acordată subiectului a rămas redusă. Cei doi cercetători împărtășesc critica prezentării Uniunii Europene ca o federație cosmopolită kantiană. Ei scot în evidență posibilitățile critice (Tully 2008) și euristice (Brown 2012) ale teoriei kantiene în procesul înțelegerii jurisprudenței UE. Cu toate acestea, argumentarea lor trimite spre alte orientări privind felul în care viziunea cosmopolită kantiană poate sluji ca unealtă euristică în analiza sistematică a sistemului politic și legal actual al UE.

Plecând de la intuițiile lor metodologice, această lucrare caută să răspundă la următoarele întrebări: 1) Cât de departe poate merge analogia dintre federația kantiană și sistemul UE? Pentru a răspunde întrebării de mai sus va fi întreprinsă o analiză istorică călăuzită de chiar *judicata*

reflexivă cosmopolită a lui Kant (Karl-Otto Apel, Allen Wood, etc.), care își asumă argumentul teleologic ca pe o metodă particulară de a citi istoria *ca și când* scopul ei ar fi unul cosmopolit. În al doilea rând, va fi întreprinsă o analiză comparativă între practica curentă a UE și viziunea lui Kant, concentrată pe jurisprudența Uniunii Europene și potențialul său cosmopolit așa cum este el pus în evidență de *Tratatul de la Lisabona*. Temeiul comparației este oferit de examinarea înțelesului termenilor de constituționalizare și cosmopolitizare, și de limpezirea relației dintre cei doi în *Tratatul de la Lisabona*.

Prin această analiză se va argumenta că aceste similitudini nu sunt atât de viguroase pe cât se presupune. Cu toate că analogiile kantiene privind țelurile și motivațiile din spatele proiectul UE sunt demne de luat în seamă și în mare măsură satisfac primele două niveluri ale tripartiției kantiene a legii, UE eșuează în încercarea de a fi un sistem cosmopolit, din moment ce dă greș în punerea în practică a oricărei noțiuni a legii cosmopolite kantiene așa cum apare ea în al Treilea Articol Definitiv privitor la relațiile externe. Voi ajunge la concluzia că există doar semne reduse de regim cosmopolit în actuala structură a UE. Cu alte cuvinte, prima parte a lucrării caută să ilustreze că istoria integrării europene, citită ca istorie a cosmopolitizării, scoate în evidență un număr sporit de elemente cosmopolite, atât la nivel empiric, cât și la nivel normativ. Totuși, concentrându-ne pe elementele normative al teoriei kantiene, se va trage concluzia că UE nu reușește să fie cosmopolită în sens kantian, din moment ce Kant cere o întărire simultană și regulată a unui minim legal cosmopolit. Drept rezultat, Uniunea Europeană poate fi privită ca o entitate cosmopolită coerentă din punct de vedere intern; cu toate acestea ea nu reușește să îndeplinească minimumul de cosmopolitism legal în treburile externe.

Aceste concluzii ne conduc către a doua întrebare: 2) Are Europa un viitor cosmopolit kantian? Se afirmă aici că după o serie de schimbări istorice care au avut ca scop stabilizarea și pacificarea continentului, Uniunea Europeană are nevoie de o preschimbare cosmopolită deschisă spre lume. Pentru aceasta, mai mulți gânditori ai cosmopolitismului se declară în favoarea unui *realism cosmopolit* (termenul a fost folosit pentru prima dată de Ulrich Beck, 2006) care în linii mari propune înlocuirea unei logici a omogenității – care susține sistemul național - cu o logică a eterogenității. Este deseori adusă în discuție, prin similitudine cu distincția istorică dintre stat și biserică, o nouă distincție între cetățenie și naționalitate care ar putea conduce la rezultatele dorite (Pierre Manent). În plus, este de asemenea invocat faptul că Uniunea Europeană poate fi un succes doar dacă constituția ei se dovedește a fi mai democratică decât constituțiile statelor naționale tradiționale (Balibar 2004. ix).

În lumina acestor analize, argumentul urmărit în această lucrare este că modelul cosmopolit kantian oferă o viguroasă orientare normativă pentru împlinirea scopurilor cosmopolite

concentrându-se pe stabilirea unui plan instituțional întemeiat pe principiile normative a unui regim cosmopolit. Și aceasta pentru că succesul procesului în discuție este condiționat de întărirea simultană a celor trei criterii, care dau seama în mod holistic de dezvoltarea unei condiții cosmopolite puternice: 1. Politicile externe și interne ale fiecărui stat membru trebuie să fie înrădăcinate într-o constituție cosmopolită. 2. Planul instituțional al federației trebuie să oglindească condiția kantiană, mai precis să fie o asociere voluntară de state libere. 3. Regulile ospitalității trebuie să fie aplicate și în raporturile externe și în cele interne. Întrebarea care se ivește aici este cum pot fi împlinite aceste cerințe normative în actualele circumstanțe empirice interne și externe. Sau dacă formulăm altfel, cum poate cosmopolitismul kantian să răspundă actualelor încercări? Ținând seama de problemele la care trebuie să facă față UE, existența sa depinde de o și mai strânsă uniune. Cu toate acestea, în același timp, eșecul constituționalizării UE, în 2005 și după aceea, a demonstrat că poporul european este departe de a vota în favoarea unei uniuni mult mai strânse. Mai mult, statele europene încă sunt înclinate să gândească în termeni de pure interese naționale și să acorde prioritate soluțiilor interguvernamentale și unilaterale în defavoarea celor federative. Lucrarea noastră vine în întâmpinarea acestor probleme persistente, oferind o viziune kantiană alternativă.

Structură

Partea I (*Întemeierea teoretică a UE în tradiția kantiană*) este dedicată întemeierii teoretice a Uniunii Europene așa cum este ea descrisă în cadrul tradiției kantiene. Capitolul 1 (*Idealul politic european, Kant, cosmopolitismul și viitorul proiectului european*) clarifică presupunerile teoretice și empirice subliniind proiectul și cadrul său conceptual. Analiza este permisă de o analiză mai detaliată a cosmopolitismului kantian în Capitolul 2 (*Sistemul Federației kantiene și bazele sale filosofice*) și de plasarea acestei lecturi în contextul disputelor contemporane în Capitolul 3 (*Principiile formale ale jurisprudenței kantiene*). Plecând de aici, teoria kantiană este revăzută în scopul stabilirii unei critici cosmopolite a jurisprudenței Uniunii Europene, care să servească ca linie directoare pentru examinarea experimentului european în Partea a II-a (*Între teorie și practică: experimentul european*) a lucrării. Drept rezultat, Partea a II-a își propune să penduleze între teorie și practică, examinând analogiile dintre Kant și UE și punând în lumină diferențele dintre teoria cosmopolită kantiană și contextul istoric, empiric și legal al UE în Capitolul 4 (*Idealul Filosofic European al Europei*). Reconstrucția teoriei normative kantiene va sluji ca instrument reflexiv euristic în Capitolul 5 (*Crearea Regatului Unit al Scopurilor*) prin corectarea discrepanțelor dintre Uniunea Europeană și viziunea kantiană și oferind o lectură alternativă ce are în vedere posibilitatea unui viitor cosmopolit.

Relevanța pentru câmpul de cercetare

Acest subiect reunește cel puțin patru discipline și intră în dezbateri cu acestea. Din moment ce proiectul de față este unul interdisciplinar prin chiar natura sa, lucrarea folosește filosofia politică a lui Kant ca un instrument al teoriei aplicate și se implică în mai multe domenii de studiu. Mai întâi, lucrarea este o încercare de *filosofie politică* deoarece are în vedere popularitatea în creștere a filosofiei legale și politice kantiene. În al doilea rând, lucrarea interpelează pe cei cu preocupări în câmpul teoriei *relațiilor internaționale*, deoarece caută să reexamineze rolul teoriei cosmopolite în dezbaterile contemporane despre UE și rolul statului. În al treilea rând, prezenta cercetare aduce o contribuție pe terenul *studiilor europene* lărgind dezbateri asupra viitorului cosmopolit al UE. În sfârșit, lucrarea are legături strânse cu *teoria legală internațională* și ideile fundamentale ale constituționalizării și în consecință ea capătă importanță pentru cei ce studiază UE și legislația internațională.

Bibliografie

Tratate

Covenant of League of Nations. – 2012.05.24.

Egyezmény az Emberi Jogok és Szabadságok Védelméről. (2010. 06). – 2012. 09 06. www.echr.coe.int:
http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/01BD2C9F-96C5-4AC7-A4F6-389A89ACEE24/0/HUN_CONV.pdf

Standard Eurobarometer 77/1912. First Results. (2012. spring).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_anx_en.pdf.

TNS-Opinion&Social. (2009). *Standard Eurobarometer 71 – Public Opinion in the European Union*. Brussels: Directorate – General for Communication.

EU Treaties:

http://europa.eu/about-eu/basic-information/decision-making/treaties/index_en.htm
– 2010. december 3.

Treaty establishing the European Coal and Steel Community – 18 April 1951.

Treaties of Rome – EEC (European Economic Community) and EURATOM treaties – 25 March 1957.

Treaty Establishing the European Atomic Energy Community. 1957

Merger Treaty – Brussels Treaty – 8 April 1965.

Single European Act – 17 February 1986 (Luxembourg) / 28 February 1986 (The Hague).

Treaty on European Union – Maastricht Treaty – 7 February 1992.

Treaty of Amsterdam – 2 October 1997.

Treaty of Nice – 26 February 2001.

Treaty of Lisbon – 13 December 2007.

Bibliografie

- Abizadeh, Arash (2004). Liberal nationalist versus postnational social integration: on the nation's ethno-cultural particularity and 'concreteness'. *Nations and Nationalism* 10. 231–50.
- Acton (1992). A nacionalizmus. In Ludassy M. (szerk.), *Az angol-szász liberalizmus klasszikusai*. I. kötet. Atlantisz Kiadó, Budapest. 120–152.
- Allison, H. E. (2006). Kant on freedom of the will. In P. Guyer (szerk.), *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy*. Cambridge University Press, New York. 381–415.
- Apel, C.-O. (1997). Kant's „Toward Perpetual Peace” as Historical Prognosis from the Point of View of Moral Duty. In J. Bohman, & M. Lutz-Bachmann, *Perpetual Peace – Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*. The MIT Press, New Baskerville. 79–110.
- Archibugi, D. (1995). Immanuel Kant, Cosmopolitan Law and Peace. *European Journal of International Relations*. 429–456.
- Arendt, Hannah (1992). *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Aron, R. (1974). Is multinational Citizenship Possible? *Social Research* 41(4). 638–56.
- Axford, & Huggins. (1999). Towards a post-national polity: emergence of the Network Society in Europe. In D. Smith, & S. Wright (szerk.), *Whose Europe? The turn towards democracy*. Blackwell, London. 173–206.
- Bache, I., & George Stephen, B. S. (2011). *Politics in the European Union*. Oxford University Press, Oxford.
- Balibar, É. (2004). *We, the People of Europe?: Reflections on a Transnational Citizenship*. (J. Swenson ford.). Princeton University Press, Princeton.
- Banham, G. (2007). Cosmopolitics: Law and Right. In G. Banham, & D. Morgan (szerk.), *Cosmopolitics and the Emergence of a Future*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, NY. 25–39.
- Banham, G. (2011). New Work on Kant's Doctrine of Right. *British Journal for the History of Philosophy* 3(19). 549–560.
- Bayer, J. (2001). Európai kultúra – európai identitás. In Karikó S. (szerk.), *Európaiság. Politikai és morális kultúra*. Áron Kiadó, Budapest, 23–40.
- Beck, U. (2006). *The Cosmopolitan Vision*. Polity Press, London.
- Beck, U., & Grande, E. (2008). *Cosmopolitan Europe*. Polity Press, Cambridge.
- Bellamy, R. (2001). The Right to have rights: citizenship practice and the political constitution of the EU. In R. B. Warleigh (szerk.), *Citizenship and Governance in the European Union*. Continuum, London. 47–70.
- Bellamy, R., & Castiglione, D. (1998). Between Cosmopolis and Community: Three Models of Rights and Democracy within the European Union. In D. Archibugi, D. Held, & M. Köhler (szerk.), *Re-imagining Political Community - Studies in Cosmopolitan Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge. 152–178.
- Benhabib, S. (2001). Of Guests, Aliens, and Citizens: Rereading Kant's Cosmopolitan Right, in: In R. William, & J. Bohman (szerk.), *Pluralism and the Pragmatic Turn: The Transformation of Critical Theory* (old.: 361-87). MA: MIT Press.
- Benhabib, S. (2002). *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton University Press, Princeton.
- Benhabib, S. (2004). *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Benhabib, S. (2007). Benhabib, Seyla: Twilight of Sovereignty or the emergence of cosmopolitan norms?

- Rethinking citizenship in volatile Times. *Citizenship Studies* 11(1). 19–36.
- Benhabib, S. (2008). *Another Cosmopolitanism*. Oxford University Press, Oxford.
- Berlin, Isaiah (1990). A szabadság két fogalma. In *Négy esszé a szabadságról*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Bohman, J., & Lutz-Bachmann, M. (1997). In J. Bohman, & Lutz-Bachmann (szerk.), *Perpetual Peace - Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London.
- Brown, G. W. (2009). *Grounding Cosmopolitanism: From Kant to the Idea of a Cosmopolitan Constitution*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Brown, G. W. (2011). *Laws of Hospitality – an answer to Derrida*.
- Brown, G. W. (2012). *Constitutionalisation of what?*
- Brown, G. W. (2012. January). *The European Union and Kant's Idea of Cosmopolitan Right: Why the EU is not a Cosmopolitan Federation*.
- Brown, G. W. & Held, D. (szerk.). (2010). *The Cosmopolitanism Reader*. Polity Press, Malden.
- Calhoun, C. (2007). *Nations Matter: Culture, History and the Cosmopolitan Dream*. Routledge, New York.
- Cavallar, G. (1999). *Kant and the theory and practice of international right*. University of Wales Press, Cardiff.
- Christiansen, T., & Reh, C. (2009). *Constitutionalizing the European Union*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Clausewitz, C. v. (1997). *On War*. (J. J. Graham ford.) Ware: Wordsworth.
- Conway, M., & Patel, K. K. (szerk.). (2010). *Europeanization in the Twentieth Century*. Plagrave Macmillan, London.
- Covell, C. (1998). *Kant and the Law of Peace: A Study in the Philosophy of International Law and International Relations*. Palgrave, New York.
- Cronin, Ciaran (2003). Democracy and Collective Identity. In *Defence of Constitutional Patriotism*. *European Journal of Philosophy* 11. 1–28.
- De Burca, G. & Weiler, J. H. (szerk.). (2012). *The Worlds of European Constitutionalism*. Cambridge University Press, Cambridge.
- De Witte, B. (2003). Az etnikai kisebbségek kérdésének megközelítése az EU-ban: politika a jog ellenében. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle* VIII.(2-3 (28-29). 243–245.
- De Witte, B. (2012). The European Union as an international legal experiment. In G. De Burca, & J. H. Weiler (szerk.), *The Worlds of European Constitutionalism*. Cambridge University Press, Cambridge. 19–57.
- Delanty, G. (2007). European citizenship: a critical assessment. *Citizenship Studies* 11(1). 19–36.
- Delanty, G. (2011). Cultural diversity, democracy and the prospects of cosmopolitanism: a theory of cultural encounters. *The British Journal of Sociology* 62(4). 633–656.
- Demeter, A. M. (2001). *A jó államtól a demokratikus államig*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- Demeter, A. M. (2005). *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*. Pro Philosophia, Kolozsvár.
- Demeter M., A. (2009). *Szabadság, egyenlőség, nemzetiség*. Pro Philosophia, Kolozsvár.
- Dér, A. (2005). Az európai identitás elméleti alapjai. *Politikatudományi Szemle* (1). 125–150.
- Derrida, J. (2002). On Cosmopolitanism. In J. Derrida, *On Cosmopolitanism and Forgiveness* (M. Dooley, & M. Hughes, ford.). Routledge, London.
- Doyle, M. (2012a). Kant, liberal legacies and foreign affairs, part I. In M. Doyle, *Liberal Peace*. Routledge, New York. 13–37.
- Doyle, M. (2012b). Liberal legacies and foreign affairs part II. In M. Doyle, *Liberal Peace*. Routledge, New York. 37–60.
- Doyle, M. (2012c). *Liberal Peace*. Routledge, New York.
- Düzgit, S. A. (2006). *Seeking Kant in the EU's Relations with Turkey*. TESEV. Istanbul.
- Earnshaw, Tony (UK) in *Crisis in Europe*. Free World Web.
<http://www.freeworldweb.net/crisis.html>. – letöltve: 2012. 07. 29-én.

- Egyed, P. (2005). Diskurzus a közösről – a filzóófiában és a jogban. In *A közösről – a hagyományos valamint a kommunitarista diksurzusokban*. Scientia Kiadó, Kolozsvár. 5–27.
- Everling, U. (2010). The European Union as a Federal Association of States and Citizens. In A. Von Bogdandy, & J. Bast (szerk.), *Principles of the European Constitutional Law*. Hart Publishing, Portland. 701–734.
- Faist, T. (2001). Social Citizenship in the European Union: Nested Membership. *Journal of Common Market Studies* 39(1). 37–58.
- Fischer, J. (2004). Az államszövetségtől a föderációig. In Szénási Éva (szerk.), *Elméletek az európai egységről II*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Flikschuh, K. (2000). *Kant and Modern Political Philsoophy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Glendinning, S. (2012. 06 19). Philosophy and the European Union. *Philosophy and the European Union*. (K. Musholt, kérdező:) London School of Economics, London.
- Gowan, P. – Anderson, P (eds.) (1997). *The Question of Europe*. London.
- Habermas, J. (1992). Citizenship and National Identity: Some Reflections ont he Future of Europe. *Praxis International* 20. 1–19.
- Habermas, J. (1997). *Kant's Ideal of Perpetual Peace, with the Benefit of Two Hundred Years' Hindsight*. (J. Bohman & M.-L. Bachmann, szerk.). MIT Press, New Baskerville.
- Habermas, J. (1998). Kant's Idea on Perpetual Peace: At Two Hundred Years Historical Remove. In J. Habermas, *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory* (C. Cronin, & P. de Greiff, ford.). Mass: MIT Press, Cambridge. 165–201.
- Habermas, J. (2001). Why Europe needs a constitution? *New Left Review*.
- Habermas, J. (2004). Miért nem nélkülözheti az alkotmányos keretet az Európai Unió? In Szénási Éva (szerk.). L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Habermas, J. (2006a). A posztnemzeti állapot. In J. Habermas, *A posztnemzeti állapot – Politikai esszék* (R. István, ford.). L'Harmattan, Budapest. 41–103.
- Habermas, J. (2006b). A posztnemzeti állapot és a demokrácia jövője. In Uő: *A posztnemzeti állapot* (R. István, ford.). L'Harmattan Kiadó, Budapest. 56–102.
- Habermas, J. (2006c). *The Divided West*. (C. Cronin, ford.) Polity Press. Cambridge.
- Habermas, J. (2012). *The Crisis of the European Union*. (C. Cronin, ford.). Polity Press, Cambridge.
- Hayek, A. (2004). A liberális társadalmi rend alapelvei. In D. M. Attila (szerk.). *Politikai doktrínák*. Partium Kiadó, Nagyvárad.
- Held, D. (1995). *Democracy and the Global Order*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Held, D. (2004). *Global Covenant*. Polity Press, Malden.
- Hobbes, T. (2001). *Leviatán*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Höffe, O. (2006). *Kant's Cosmopolitan Theory of Law and Peace*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Howorth, J. (2011). The EU's Security and Defense Policy: Towards a Strategic Approach. In C. Hill, & M. Smith (szerk.), *International Relations and the European Union*. (2nd. kötet). Oxford University Press, New York. 197–225.
- Jones, R. B. (2001). Citizenship and Governance in the European Union. In R. Bellamy, & A. Warleigh (szerk.), *The Political Economy of European Citizenship*. Continuum, London. 143–62.
- Kaldor, M. (2010). Inconclusive Wars: Is Clausewitz Still Relevant in these Global Times? *Global Policy Volume*. 271–281.
- Kant, I. (1971). *Az örök békéhez*. (Babits Mihály ford.). Kritertion Könyvkiadó, Bukarest.
- Kant, I. (1985). *Az örök béke*. Európa Kiadó, Budapest.
- Kant, I. (1991a). Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose. In H. Reiss (szerk.), *Kant – Political Writings* (H. Nisbet, ford.). Cambridge University Press, Cambridge. 41–53.
- Kant, I. (1991b). Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. In I. Kant, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése; A gyakorlati ész kritikája; Az erkölcsök metafizikája*. (Berényi Gábor ford.). Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 13–104.
- Kant, I. (1991c). Az erkölcsök metafizikája. In I. Kant, *Az erkölcsök metafizikajanak alapvetése; A*

- gyarkolati ész kritikája; *Az erkölcsök metafizikája*. (Berényi Gábor ford.). Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 295–615.
- Kant, I. (1995). *A tiszta ész kritikája*. (Kis János ford.). Ictus, Szeged.
- Kant, I. (1997a). Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből. In *Történefilozófiai írások*. Ictus, Szeged. 41–58.
- Kant, I. (1997b). Ama közönségesen használt szólásról, hogy ez talán igaz az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér. In I. Kant, *Történefilozófiai írások* (M. Mesterházy ford.). Ictus, Szeged. 167–204.
- Karolewski, I. P. (2010). *Citizenship and Collective Identity in Europe*. Routledge, London/New York.
- Kende, P. (2003). Milyen mértékig tudnak az „egésszel” azonosulni Európa kis és nagy nemzetei? *Politikatudományi Szemle* (1). 5–18.
- Kirchhof, P. (2010). The European Union of States. In A. Von Bogdandy, & J. Bast (szerk.), *Principles of European Constitutional Law*. Hart Publisher, Portland. 735–761.
- Kleingeld, P. (1998). Kant's Cosmopolitan Law: World Citizenship for a Global Order. *Kantian Review* (2). 72–79.
- Kleingeld, P. (2003). Kant's Cosmopolitan Patriotism. *Kant-Studien* 94(3). 299–316.
- Kleingeld, P. (2006). Kant's Theory of Peace. In P. Guyer (szerk.), *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy*. (1st. kiad.). Cambridge University Press, Cambridge. 477–504.
- Kostakopoulou, T. (2001). *Citizenship, Identity and Immigration in the European Union: Between Past and Future*. Manchester University Press, Manchester.
- Krisch, N. (2012). The Case for Pluralism in Cosmopolitan Law. In G. De Burca & J. H. Weiler (szerk.), *The Worlds of European Constitutionalism*. Cambridge University Press, Cambridge. 203–261.
- Kymlicka, W., & Straehle, C. (2004). Kozmopolitanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek. In A. M. Demeter (szerk.), *Politikai doktrínák – Szöveggyűjtemény*. Partium Kiadó, Nagyvárad.
- Lacroix, J. (2002). For a European Constitutional Patriotism. *Political Studies*. 944–58.
- Levy, D., Pensky, M. & Torpey, J. (szerk.). (2005). *Old Europe New Europe Core Europe*. Verso, London.
- Linklater, A. (2011). A European Civilising Process? In C. Hill, & S. Michael (szerk.), *International Relations and the European Union*. (2nd. kiad.). Oxford University Press, Oxford. 435–457.
- Lyons, C. (1996). Citizenship in the Constitution of the European Union: Rhetoric or Reality? In R. Bellamy (szerk.), *Constitutionalism, Democracy and Sovereignty: American and European Perspectives*. Avebury, Aldershot. 96–110.
- Manela, E. (2007). *The Wilsonian Moment*. Oxford University Press, New York.
- Manent, P. (2001). *Cours familier de philosophie politique*. Gallimard, Paris.
- Manent, P. (2008). Mi a nemzet? *Kommentár* (5).
- Manent, P. (é.n.). *Politikai filozófia felnőtteknek*.
- McGrew, A. (1997). Globalization and Territorial Democracy. In Uő (ed.): *The Transformation of Democracy?* Cambridge.
- Meehan, E. (1993). *Citizenship and the European Community*. Sage, London.
- Meier, C. (2001). Hol van az európai identitás? *Európai Szemle* (2).
- Mertens, T. (2007). Constitutional Patriotism and the European Constitutional Debate. In I. Primoratz, & A. Pavkovic (szerk.), *Patriotism, Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate Publishing Company. 113–129.
- Miller, D. (2000). Group Identities, National Identities and Democratic Politics. In D. Miller, *Citizenship and National Identity*. Polity Press, Cambridge. 62–80.
- Müller, J. W. (2007). Three Objections to Constitutional Patriotism. *Constellations Volume* 14(2).
- Müller, J.-W. (2006). On the Origins of Constitutional Patriotism. *Contemporary Political Theory* (5). 278–296.
- Müller, J.-W. (2007). A „pause for thought” without the thought? Possible ways to talk about the future of the EU today. <http://www.eurozine.com/articles/2007-03-23-jwmuller-en.html>, 2007. – letöltve: 2007 október 17.

- JaMüller, J.-W. (é.n). Constitutional Patriotism for Europe? On Morality, Memory and Militancy. In Erik O. Eriksen, Christian Joerges and Florian Rödl (eds): *Law, Democracy, and Solidarity in Europe's Post-National Constellation*. Routledge, London. (forthcoming)
- Muthu, S. (2000). Justice and Foreigners: Kant's Cosmopolitan Right. *Constellations*. 23–45.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2009). *Cosmopolitan Communications: Cultural Diversity in a Globalised World*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nussbaum, M. (1997). Kant and Stoic Cosmopolitanism. *The Journal of Political Philosophy*. 1–26.
- Nussbaum, M. e. (1996). *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*. In J. Cohen (szerk.). Beacon Press, Boston.
- Oneal, J. R., & Russett, B. (1999. October). The Kantian Peace. The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992. *World Politics* (52). 1–37.
- Pernice, Ingo (1999): *Which Institutions for what Kind of Europe?* – kézirat.
- Piris, J.-C. (2006). *The Constitution for Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Piris, J.-C. (2010). *The Lisbon Treaty - A Legal and Political Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Poole, R. (2007). Patriotism and Nationalism. In I. Primoratz, & A. Pavkovic, *Patriotism, Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate Publishing Company. 129–146.
- Popper, K. R. (1945): *Open Society and Its Enemies*. Volume II. Routledge, London.
- Popper, K. R. (1961): *The Poverty of Historicism*. Routledge, London.
- Rawls, J. (1999). *The Law of People*. MA: Harvard University Press, Cambridge.
- Rawls, J. (2004). A méltányosságként értett igazságosság: politikai és nem metafizikai elmélet. In D. M. Attila (szerk.), *Politikai doktrínák – Szöveggyűjtemény*. Partium Kiadó, Nagyvárad.
- Rettmann, A. (2012. september 03). Barroso: EU Treaty needs to be renewed. *www.euobserver.com*. Brussels.
- Risse, T. (2010). *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Cornell University Press, Ithaca and London.
- Robertson, R., & Krossa, A. S. (szerk.). (2012). *European Cosmopolitanism in Question*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Rogovski, R. – Turner, Ch. (Szerk.). (2006). *The Shape of the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rosas, A., & Armati, L. (2010). *EU Constitutional Law*. Hart Publishing, Oxford and Portland Oregon.
- Rousseau, J.-J. (1947). *A társadalmi szerződés*. Phönix-Oravetz Kiadás, Budapest.
- Sandel, M. (2004). A procedurális köztársaság és a „tehermentes én”. In *Politikai doktrínák – Szöveggyűjtemény*. Partium Kiadó, Nagyvárad. 81–94.
- Schmitter, P. (2006). Why Constitutionalise the European Union? In R. Rogovski, & C. Turner (szerk.), *The Shape of the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Shaw, J. (1998). The Interpretation of European Union citizenship. *Modern Law Review* 61(3). 293–317.
- Stevenson, N. (2006). European Cosmopolitan Solidarity: questions of citizenship, difference and post-materialism. *European Journal of Social Theory* 9(4). 485–500.
- Stone Sweet, A. (2012). A Cosmopolitan Legal Order: Constitutional Pluralism and Rights Adjudication in Europe. *Journal of Global Constitutionalism* 1(1). 53–90.
- Strauss, L. (2004). Mi a politikai filozófia? In A. M. Demeter (szerk.), *Politikai doktrínák – Szöveggyűjtemény*. Partium Kiadó, Nagyvárad. 9–45.
- Szalayné Sándor, E. (2003). *A kisebbségvédelem nemzetközi intézményrendszere a XX. században*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Taylor, C. (2004). Mi a gond a negatív szabadsággal? In D. M. Attila (szerk.), *Politikai doktrínák – Szöveggyűjtemény*. Partium Kiadó, Nagyvárad. 145–166.
- Tindemans, L. (1976). Report on European Union. *Supplement of the Bulletin of the EC1*.
- Toggenburg, G. (2002). Egy kényes kapcsolatrendszer: az Európai Unió és a kisebbségvédelmi jogok. *Pro Minoritate*. 14–50.

- Tully, J. (2002). The Kantian Idea of Europe: Critical and Cosmopolitan Perspectives. In A. Pagden (szerk.), *The Idea of Europe: from Antiquity to the European Union*. (13. kötet). Cambridge University Press, Cambridge.
- Von Bogdandy, A., & Bart, J. (szerk.). (2010). *Principles of European Constitutional Law*. Hart Publishing, Oxford.
- Walkenhorst, H. (2009). *The Conceptual Spectrum of a European Identity*.
- Walzer, M. (1995). Pluralism: A political perspective. In W. Kymlicka (szerk.), *The Rights of Minority Cultures*. Oxford University Press, Oxford. 139–154.
- Weiler, J. (2005). On the Power of the Word: Europe's Constitutional Iconography. In D. Curtin, A. E. Kellermann, & S. Blockmans (szerk.), *The EU Constitution: The Best Way Forward?* TMC Asser Press, The Hague. 3–20.
- Weiler, J. (2012). Prologue: global and pluralist constitutionalism - some doubts. In *The Worlds of European Constitutionalism*. Cambridge University Press, Cambridge. 8–18.
- Weiler, J. H. (1997). *Demos, Telos, Ethnos and the Maastricht Decision*. In Gowan, & Anderson (szerk.).
- Weiler, J. H. (2012). Dialogical Epilogue. In G. de Búrca, & J. H. Weiler (szerk.), *The Worlds of European Constitutionalism*. Cambridge University Press, Cambridge. 262–309.
- Weiler, J. H., & Wind, M. (szerk.). (2003). *European Constitutionalism Beyond the State*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wiener, A. (1997). Assessing the constructive potential of Union citizenship – a socio-historical perspective. *European Integration online Paper* 1(17).
- Wiener, A. (1998). *European Citizenship Practice: Building Institutions of a Non-state*. CO: Westview, Boulder.
- Wight, Martin (1987): An Anatomy of International Thought. *Review of International Studies* 13. 221–227.
- Wood, A. W. (2006a). Kant's Philosophy of History. In P. (. Kleingeld, *Toward Perpetual Peace and Other writings on Politics, Peace and History*. Vail-Ballou Press, Binghamton, New York. 243–262.
- Wood, A. W. (2006b). The Supreme Principle of Morality. In P. Guyer (szerk.), *The Cambridge Companion to*. Cambridge University Press, New York. 342–380.
- Zuleeg, M. (2010). The Advantages of the European Constitution. In A. Von Bogdandy & J. Bast (szerk.), *Principles of European Constitutional Law*. Hart Publisher, Portland. 763–785.